

Городня Н.Д.*

ЗАКОРДОННА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА КИТАЮ: ДИНАМІКА Й ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

The paper focuses on dynamics and major trends of Chinese outward foreign investment policy in late 1980-2010, its regional and countries destination, as well as its domestic and international impact.

Одним з важливих чинників глобального розвитку останніх років, особливо після завершення фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., є «фінансова влада» Китаю з огляду на великі золотовалютні резерви, накопичені в китайських банках, та брак ліквідності в розвинутих країнах. Золотовалютні резерви Китаю почали різко зростати з 2003 р.; в 2006 р. вони перевищили 1 трлн. дол. В кінці 2009 р. золотовалютні резерви лише центрального банку Китаю - Народного банку Китаю (НБК), не рахуючи резервів китайських комерційних банків, склали 2,4 трлн дол. За прогнозами, в першій половині 2010 р. ця сума зросла ще на 300 млрд. дол. Така ситуація відкриває для Китаю широкі можливості для інвестування капіталів та здобуття власності за кордоном, не лише в країнах глобального Півдня, але також в розвинутих країнах.

Більшість прямих іноземних інвестицій (ПІІ) КНР здійснюють державні підприємства. На початку політики закордонного інвестування вони використовували власні кошти, але сьогодні їх підтримують такі великі державні банки, як Банк Китаю чи Експортно-імпортний банк Китаю. З метою активізації динаміки закордонного інвестування державних і приватних підприємств в 2007 р. китайським урядом створено суверенний фонд Китайська Інвестиційна Корпорація (The China Investment Corporation, CIC) з початковою капіталізацією 200 млрд. дол. В 2010 р. під його управлінням перебувало вже понад 300 млрд. дол. Урядом також створено менші кілька-мільярдні фонди для інвестицій в Азію і Африку [1].

На ранніх етапах закордонної фінансової політики китайський уряд віддавав перевагу купівлі іноземних урядових облігацій і золота. Мірою накопичення великих валютних резервів він почав експериментувати з купівлею неурядових цінних паперів. На сьогодні в інвестиціях за кордон Пекін віддає перевагу прямим іноземним інвестиціям (ПІІ), а також наданню іноземним урядам, переважно в країнах глобального Півдня, субсидій, допомоги і концесійних кредитів на конкретні проекти. На відміну від США, Китай надає допомогу без будь-яких умов відносно змін внутрішньої політики, прав людини чи просування демократії. Принцип невтручання у внутрішні справи інших держав дає Китаю можливість інвестувати в країни з недемократичними режимами, які Захід намагається ізолювати з гуманітарних чи інших причин. За визначенням американського журналу «Foreign Policy», країни-ізгої (failed states) є проблемою для Заходу, але можливістю для Китаю [2]. Типовий закордонний проект Китаю може поєднувати прямі інвестиції державних підприємств і концесійні кредити з відсотками, нижчими за ринкові, з пільговим періодом і тривалим терміном виплати. Серед умов угоди часто фігурує виконання проекту китайськими компаніями.

* кандидат історичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Хоч закордонна інвестиційна політика Китаю є досить недавнім феноменом, можна виокремити кілька її етапів: 1) кінець 1980-х – середина 1990-х рр.; 2) кінець 1990-х рр. – початок 2000-х, особливо після вступу Китаю до Всесвітньої торгівельної організації (ВТО) в грудні 2001 р.; 3) 2005-2009 рр.; 4) з 2010 р., після завершення глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

Початок політики закордонного інвестування Китаю можна віднести до 1980-х - середини 1990-х рр., коли уряд почав підтримувати закордонні ПІІ. Закордонне інвестування Китаю в цей час було незначним, оскільки уряд був зосереджений на реформуванні державного сектора, а приватний сектор ще був надто слабкий для здійснення значних інвестицій. Його метою було забезпечення для Китаю торгівельних ринків та доступу до дефіцитних природних ресурсів. У 1980-х китайські фірми були зосереджені на створенні спільних підприємств в країнах Карибського басейну, переважно в текстильній галузі, для проникнення на американський ринок. Починаючи з 1992 р., коли китайська Shougang Group інвестувала 120 млн. дол. в найбільшу в Перу шахту із видобутку залізної руди, почалися інвестиції в сировинний сектор Латинської Америки. В 1993 р. Китайська національна нафтова корпорація (CNPC) отримала права на розвідку і видобуток нафти в Перу. В 1995 р. було підписано першу нафтову угоду в північно-східній Африці між Китаєм і Суданом.

В другій половині 1990-х рр. відбулися значні зрушення в зовнішній політиці Китаю в бік регіонального співробітництва з сусідніми державами, створення регіональних угруповань: «Шанхайська п'ятірка» (1996-1997 рр.), «АСЕАН+3» (1997 р.), Форум китайсько-африканського співробітництва (2000 р.), Шанхайська організація співробітництва (ШОС) (2001 р.), в рамках яких підписано низку фінансових ініціатив та інвестиційних проектів.

В цей час мають місце перші масштабні закордонні інвестиції КНР. Так, в результаті інвестування Китайською національною нафтовою корпорацією в 1997 р. 4,3 млрд. дол. в Казахську національну нафтову компанію «Актюбинскнефть» Китай отримав до 63% акцій на трьох нафтових полях Казахстану, а також участь в 3-млрд.дол. проекті будівництва 3000-км трубопроводу від Каспійського моря до Сіндзяна [3].

Після вступу Китаю до ВТО в грудні 2001 р. і заклику керівництва країни до китайських компаній здійснювати політику зовнішнього інвестування, основні китайські нафтові компанії отримали кілька контрактів на розвідування, видобуток й очищення нафти та інфраструктурний розвиток на Близькому Сході, який забезпечує близько половини імпорту енергетичних ресурсів КНР: в довоєнному Іраку, Ірані, Омані.

В 2002 р. Китайська нафтова і хімічна корпорація (Sinopec) отримала право на інвестування 75% в 168-мільйонний проект розвідування і видобутку нафти в східній частині Сахари, що став першим нафтовим проектом Китаю в Алжирі. З 2003 р., після того як президент і прем'єр-міністр Китаю разом з чиновниками Китайської енергетичної компанії відвідали кілька африканських країн – виробників нафти, Китай виявився залученим до зростаючої кількості енергетичних проектів в Африці. В грудні 2003 р. відбулася перша Китайсько-африканська бізнес-конференція, що мала результатом підписання угод з 20 проектів на загальну суму 680 млн. дол.

Оскільки Китай вийшов на глобальний енергетичний ринок значно пізніше провідних західних держав, що обмежує його інвестиційні можливості, він намагається увійти в «проблемні зони», що вважаються надто ризикованими для країн Заходу, з пакетами інвестицій і допомоги в обмін на енергію. Так було в Анголі, якій, по завершенні в 2002 р. громадянської війни, Китай надав 3-мільярдну кредитну лінію на розвиток нафтової промисловості та відбудови зруйнованої інфраструктури. На сьогодні Ангола є другим в Субсахарській Африці виробником нафти після Нігерії, 1/3 її видобутку йде до Китаю [4].

Помітна активізація зарубіжної інвестиційної політики Китаю відбулася в 2005 рр., в умовах все зростаючих потреб китайської економіки в енергетичних і сировинних ресурсах; значного щорічного зростання резервів НБК та покращення становища державних підприємств, що уможливило їх закордонні інвестування. Численні візити керівників Китаю до країн Африки, Латинської Америки, ін. в 2004–2005 рр. мали результатом підписання масштабних інвестиційних проектів. Участь Китаю в створенні форумів регіонального співробітництва (Форум китайсько-арабського співробітництва, 2004 р.; Східноазійський саміт, 2005 р.) продовжилася.

За статистикою Конференції ООН з торгівлі й розвитку (UNCTAD), ПІІ Китаю в 2005 р. склали 12, 3 млрд. дол., в 2006 – 21,5 млрд. дол., в 2007 – 22,5 млрд. дол. (порівняно з 916 млн. дол. в 2000 р. і 5, 5 млрд. дол. в 2004 р.) [5].

Найбільше зросли китайські ПІІ в Африці, починаючи з 2006 р. названому в Китаї «роком Африки». Їх обсяг в 2005 р. був порівняно невеликий – 1,25 млрд. дол. Інші китайські капіталовкладення поступали в Африку через допомогу, гранти та пільгові кредити, хоч в цей час вони були порівняно незначними. Так, за китайською статистикою, КНР надала економічної допомоги країнам, що розвиваються (загалом) в 2002 р. на суму в 604 млн. дол., в 2003 р. - 630 млн. дол., в 2004 р. - 731 млн. дол.

Впродовж 2006 р. року відбулися численні візити на континент вищих керівників Китаю, в Пекіні відбувся перший саміт FOCAC на рівні глав держав за участю лідерів понад 40 африканських держав. В 2006 р. в Африці було офіційно зареєстровано понад 800 китайських компаній. Хоч державна політика КНР виділяла 28 секторів докладання китайських капіталів за кордоном, особливу зацікавленість вони виявили до таких секторів як енергоносії, сировина, телекомунікації і будівництво. Низку важливих контрактів китайськими компаніями було досягнуто в нафтовому секторі Лівії, Нігерії, Кенії, Анголи, Судану, ін. [6].

Судан, який став найбільшим одержувачем китайських інвестицій в Африці (4 млрд. дол. на січень 2006 р.), з 2007 р. є шостим за обсягами постачальником нафти до Китаю, після Саудівської Аравії, Анголи, Ірану (з першої половини 2009 р. Іран вийшов на другу позицію), Росії й Оману. Інвестування КНР у нафтову галузь Судану відбулося в умовах міжнародних санкцій проти суданського режиму, проте принцип невтручання у внутрішні справи інших держав, на якому наголошує керівництво Китаю, дозволяє йому займати ніші, не зайняті провідними світовими інвесторами. Значні кошти, переважно в формі пільгових кредитів, Китай виділяє на інфраструктурні проекти в Африці, необхідні для транспортування сировинних ресурсів. З найбільших проектів виділяється 20-річний контракт на реконструкцію нігерійських залізниць на 8 млрд. дол., підписаний у жовтні 2006 р.

Значні кошти з 2005 р. було інвестовано в сировинні й енергетичні галузі, а також в інфраструктуру країн Латинської Америки. В 10-річному інвестиційному плані КНР, оголошеному в листопаді 2004 р., йшлося про інвестування понад 19 млрд. дол. в економіку Аргентини, включаючи 8 млрд. дол. на розширення залізничної мережі й 6 млрд. дол. на будівельні проекти, спрямовані на полегшення видобування і транспортування природних ресурсів. Аналогічні проекти були запропоновані в 2005 р. Бразилії (5 млрд. дол. на спорудження портових споруд і залізниць), Венесуелі (енергетична інфраструктура; розвиток сільського господарства, телекомунікаційної мережі). В 2004 р. підписано китайсько-кубінську угоду про інвестиції в будівництво заводу з виробництва нікелю, створення спільного підприємства з розвідки покладів нікелю, співробітництво в розвідуванні потенційно великих покладах нафти і газу. В травні 2005 р. китайська Mitmetal group з інвестиціями 2 млрд. дол. створила спільну компанію з видобутку міді з чилійською Codelco тощо.

Найбільше зросли китайські інвестиції в нафтовий сектор Венесуели, яка в роки Десятої п'ятирічки (2001-2005) увійшла до числа восьми найбільших націй – партнерів Китаю з інвестування і співробітництва. На початку 2005 р. Китай і Венесуела підписали 5 угод з енергетичного співробітництва, в результаті яких Китайська національна нафтова корпорація (CNPC) отримала права на видобуток нафти на трьох венесуельських полях. Після візиту до Пекіну президента Венесуели Уго Чавеса в серпні 2006 р. китайські компанії було допущено до розвідки і видобутку нафти і газу в басейні р.Оріноко та на шельфі Карибського моря разом з венесуельською державною компанією *Petroleos de Venezuela SA*.

Натомість інвестиції в Мексику були спрямовані передусім на проникнення Китаю на ринки США і Канади через зону вільної торгівлі (НАФТА) між США, Канадою і Мексикою. Китайські нафтові компанії не можуть отримати право розвідки і виробництва нафти в Мексиці, оскільки це заборонено мексиканською конституцією [7].

В Середній Азії найбільшим одержувачем китайських інвестицій є Казахстан, в якому китайські нафтові компанії в 2005-2006 рр. викупили, відповідно за 4,18 млрд. дол. і 1,91 млрд. дол., компанію *PetroKazakhstan*, що належала канадській фірмі й канадську компанію *Nations Energy* разом з її дочірніми компаніями та активами, головним з яких є родовище *Каражанбас* у Західному Казахстані [8].

Інвестування Китаю в Південно-Східній Азії, порівняно з іншими країнами, незначне, хоч передбачається, що мірою зростання економіки КНР країни ПСА стануть основним ринком для її інвестицій. Цьому сприяє й зона вільної торгівлі (ЗВТ) між Китаєм і АСЕАН, що вступила в дію з 1 січня 2010 р. Як вважають аналітики, зростання китайсько-асеанівської торгівлі спричинить бажання китайських підприємців перемістити заводи ближче до їх ринків в ПСА. На сьогодні переважають інші тенденції: 1) країни ПСА інвестують в китайську економіку набагато більше, ніж Китай в їхні економіки; 2) ПП інших країн, які в 1980-1990-х рр. йшли до АСЕАН, значною мірою перемістилися до Китаю. Натомість китайські інвестиції прямують до сусідньої з ПСА Австралії, яка на сьогодні займає провідні позиції в списку найбільш привабливих для Китаю країн.

З 2005 р. китайські компанії почали робити спроби отримати частку власності в компаніях розвинутих держав. Однією з цілей отримання власності Китайською національною офшорною нафтовою корпорацією (CNOOC) в американському енергетичному гіганті *Unocal* в 2005 р. був доступ до технології розвідування і виробництва нафти. Проте цю угоду було зірвано через хвилю ксенофобії в США. Аналогічна ситуація склалася зі спробою Алюмінієвої корпорації Китаю (*Chinalko Investment*) отримати долю власності в австралійській компанії *Rio Trinto* в 2008 р. Незважаючи на те, що *Chinalko* запропонував величезну суму в 40 млрд. дол., врешті відбулося об'єднання двох австралійських компаній, а *Chinalko* отримав лише невелику частку акцій. Головною причиною стало небажання австралійців допустити посилення китайського впливу в своїх найбільших компаніях.

Тож помічено, що під час інвестування в розвинених державах китайські компанії досягають успіхів в малих і середніх угодах, але зустрічають серйозні перешкоди в разі спроб придбання значної власності. В цьому контексті купівля китайським виробником комп'ютерів *Lenovo* права на виробництво персональних комп'ютерів у американської компанії *IBM* в 2005 р. за 1,8 млрд. дол. виглядає скоріше виключенням.

Хоч інвестування Китаю за кордон залишалось незначним порівняно з інвестиціями в економіку Китаю (в 2005 р. відповідно 12,3 млрд. дол. і 72,4 млрд. дол.), проте динаміка зростання зовнішніх інвестицій в 2003-2005 рр. була значно більшою, ніж внутрішніх: в 2003-2005 рр. відповідно на 340% і 29%. При цьому навіть обмежені китайські інвестиції мали вражаючий політичний ефект. Так, хоч обсяги інвестицій і торгівлі США з краї-

нами Латинської Америки значно переважають аналогічні показники Китаю, альтернатива, яку створили китайські інвестиції в Латинській Америці, сприяли зриву в листопаді 2005 р. проекту США щодо створення зони вільної торгівлі Північної і Південної Америки (ФТАА) через опозицію Венесуели і країн Мерсокур (спільного ринку між Аргентиною, Бразилією, Парагваєм і Уругваєм) [9].

В умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 р. китайські фінансові інституції не постраждали, але падіння західних споживчих ринків призвело до різкого скорочення експортно-орієнтованих галузей КНР, тож увага уряду була зосереджена на масованому інвестуванні капіталів в національну економіку. При цьому відбулося суттєве зростання китайських інвестицій за кордон в першому кризовому 2008 році - 52, 2 млрд. дол., порівняно з 22, 5 млрд. дол. в 2007 р. В 2009 р. закордонне інвестування дещо зменшилося до 48 млрд. дол., що склало близько 1% ВВП Китаю (для порівняння: американські компанії інвестували за цей час 340 млрд. дол., тобто 2,4% ВВП США). Серед нових тенденцій 2008-2009 рр. - отримання Китаєм власності у враженому кризою фінансовому секторі США. Так, в 2008-2009 рр. суверенний фонд «Китайська інвестиційна корпорація» (СІС) купив акції провідних американських фінансових компаній Morgan Stanley і Blackstone Group LP, у той час як китайська інвестиційна корпорація Stable Investment Corp., філіал СІС, станом на 1 вересня 2010 р. стала найбільшим власником акцій фінансового фонду Reserve Primary Fund [10].

В кінці 2009 р. загальна кількість прямих іноземних інвестицій (ПІІ) Китаю склала 211 млрд. дол., близько 4,3% ВВП, в той час як США – 3 245 млрд., близько 23% ВВП. За аналізом американського фінансового аналітика К.Міллера, причинами такого стану є: перешкоди, які зустрічають китайські інвестиції за кордоном; зрив перспективних угод; сформований негативний імідж, що китайські інвестиції забирають роботу у місцевих резидентів, оскільки умови інвестування часто передбачають найм китайських компаній для здійснення інвестиційних проектів; існування великого внутрішнього китайського ринку для інвестування; розрахунки, що зміцнення юаня проти інших валют призведе до зменшення прибутковості інвестицій поза межами Китаю [11].

Зарубіжна інвестиційна політика КНР активізувалася з 2010 р., по завершенні глобальної фінансово-економічної кризи; розпочався її новий етап, з новими якісними характеристиками. Якщо до початку кризи Китай інвестував переважно в країни, які розвиваються, при чому переважно в формі кредитів, грантів і допомоги, фінансова криза викликала значний попит розвинутих країн на китайські капітали, в тому числі в формі прямих іноземних інвестицій.

Урядова доповідь, опублікована в березні 2010 р., обіцяє більшу державну підтримку і більшу автономію кваліфікованим компаніям при отриманні власності за кордоном. Хоч суворий контроль уряду за ринками позичкового капіталу і цінних паперів зберігається, отримання дозволу для інвестування за кордон спрощується. За виключенням дуже великих чи політично чутливих проектів, які вимагають спеціального розгляду в Пекіні, більшість проектів тепер отримують дозвіл в місцевих бюро Міністерства торгівлі і Комісії з реформи впродовж півтора місяця, необхідна іноземна валюта є доступною невдовзі після цього. Розширилися також сфери інвестування. В останньому робочому плані Міністерства торгівлі вперше деталізовано інвестиційні інтереси Китаю: виробництво і переробка ресурсів за кордоном, високотехнологічна індустрія, екологічна енергетика, відомі бренди.

За інформацією Міністерства торгівлі та уряду КНР, китайські закордонні інвестиції в кінці червня 2010 р. досягли суми 55,2 млрд. дол., порівняно з 43,3 млрд. дол. за аналогічний період 2009 р. Зросли китайські інвестиції в США. Якщо щорічно вони складали в середньому близько 500 млн. дол., в 2009 р. було оголошено про проекти нових прямих інвестицій в США на суму до 5 млрд. дол. В першій половині 2010 р. китайські інвести-

ції в США зросли, порівняно з 2009 р., ще на 360%. Офіційно китайський уряд схвалив понад 1200 інвестиційних проектів до США, але ця кількість не включає інвестицій, що здійснюються через Гонконг чи Віргінські острови, а також тих (на суму до 100 млн.), що тепер схвалюються на місцевому рівні.

Американська преса вже проводить деякі порівняння між нинішнім залученням китайських інвестицій в економіку США з японськими інвестиціями в 1980-ті, які досягли свого піку (148 млрд. дол.) в 1991 р. Хоч суми інвестицій порівнювати ще не можна, визнається, що зроблено значний прогрес порівняно з попередніми роками. Американці розраховують на дійсно великі китайські проекти, що матимуть значний вплив на американську економіку, після того як Китай підніме вартість юаню. Хоч перешкоди на шляху значних китайських інвестицій в США, принаймні з боку американських виробників стали, ще не усунуто [12].

Аналіз закордонних інвестицій КНР за регіонами в 2005 - першій половині 2010 рр., [13] свідчить, що перше місце за обсягами китайських інвестицій (очевидно, не лише в формі ПІІ) посідає Африка – 62,2 млрд. дол. (серед найбільших інвестицій - 23 млрд. дол. від Китайської державної будівельної інженерної корпорації (CSCEC) в нігерійську нафтопереробну індустрію в травні 2010 р.). На другому місці – Північна Америка (59 млрд. дол.); серед найбільших інвестицій – 1,21 млрд. дол. від Китайської інвестиційної корпорації (CIC) в Morgan Stanley в червні 2009 р. На третьому - Австралія (58,5 млрд. дол.), де найбільшою є інвестиція в розмірі 19,5 млрд. дол. від Chinalco Investment у видобування алюмінію в червні 2009 р. На четвертому – Європа (53,1 млрд. дол.), найбільша інвестиція – 7,6 млрд. дол. (червень 2008 р.) дає Китаю можливість контролювати порт Пірей в Греції. На п'ятому – Близький Схід (49,5 млрд. дол.); найбільшою є інвестиція від CNPC в іранський газ в червні 2009 р. Шоста позиція за Азією - 44,9 млрд. дол., де найбільшою є інвестиція в 2,6 млрд. дол. від CNPC в казахський газ (квітень 2009 р.). Сьома – за Латинською Америкою – 19,2 млрд. дол., з найбільшою інвестицією в чилійську залізну руду (70% акцій) в грудні 2009 р. На останній позиції – Росія й Україна – 8,4 млрд. дол. з найбільшою інвестицією від Xiyang Group в російську залізну руду в липні 2009 р.

Інвестиції Китаю в Україні, станом на 2010 р., склали в середньому 11 млн. дол. на рік. Їх залучення, передусім в інфраструктурні проекти в рамках підготовки України до Євро-2012, було однією з головних тем переговорів під час візиту президента В.Януковича до Китаю у вересні 2010 р. За словами радника президента В.Коновалюка, в найближчі 5-7 років Україна розраховує на 11-15 млрд. дол. китайських інвестицій щорічно в таких галузях як енергетика, суднобудування, розвиток портової, автомобільної та іншої інфраструктури. На сьогодні, в рамках 13 двосторонніх угод, підписаних в результаті візиту Президента, передбачається надходження до України китайських інвестицій на суму до 4 млрд. дол. [14].

Зарубіжне інвестування дозволяє КНР вирішувати важливі внутрішні проблеми – забезпечення доступу до енергетичних і сировинних ресурсів, до провідних фінансових інституцій і технологій; працевлаштування населення; завершення об'єднання Китаю через делегітимізацію Тайваню як незалежної держави тощо. Водночас зростання китайських інвестицій в країни, що розвиваються, сприяє корегуванню світового дисбалансу між розвинутими країнами і світовою периферією, його вирівнюванню за рахунок прискорення розвитку глобального Півдня, що є прогресивним чинником сучасного розвитку. Китайські інвестиції, переважно, не передбачають швидкої віддачі і мають значною мірою стратегічне значення в напрямку формування нового світового порядку на багатополарній багатодивілізаційній основі.

Література

1. China and the Developing World. Beijing's Strategy for the Twenty-First Century / ed. J.Eisenman, E.Heginbotham, and D.Mitchell. – M.E.Sharpe: Armonk, New York, London, England, 2007. – 225 p. – P.99; Miller, Ken. Coping with China's Financial Power // Foreign Affairs. – 2010, July/August. – Vol.89, No. 4. – P. 96-109. – P.102, 104.
2. Halper, Stephan. Beijing's Coalition of the Willing // Foreign Policy. –2010, July/August. – P.100-102. – P.100.
3. China and the Developing World. Op.cit. - P.70.
4. Jiang, W. China's booming Energy Ties with Africa //Inside AISA. The Bimonthly newsletter of the Africa Institute of South Africa. – 2006. - No.3-4, Oct-Dec. – P.7.
5. UNCTAD Handbook of Statistics. 2009. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2009. – 492 p. – P.367 // http://www.unctad.org/en/docs/tdstat34_enfr.pdf
6. China and the Developing World. Op.cit. - P.93-100.
7. Sandrey, Ran The African Merchandise Trading. Relations with China // Inside AISA. Op.cit. – P.9; Jiang, W. Op.cit. – P. 7.
8. Лещенко Л. Китайсько-американське суперництво за світові ресурси сировини і палива // Пріоритети розвитку країн Азії і Африки: глобальні імперативи, периферійна специфіка. - Матеріали міжвідомчої науково-теоретичної конференції, м. Київ, 24 червня 2008 р. – К., 2008. – С.93-105. – С.100, 102.
9. FTAA// <http://www.bilaterals.org/spip.php?rubrique16>; China and the Developing World. Op.cit. – P. 95, 104, 199.
10. China's CIC May Have \$5.4 Billion Frozen in Money-Market Fund <http://www.bloomberg.com/apps/news?sid=ancX7qXx0kXk&pid=newsarchive>
11. Miller, Ken. Op.cit. – P.102-104.
12. Prasso, Sheridan. The United States ... of China // http://money.cnn.com/2010/07/21/news/international/china_investments_US.fortune/index.htm; American made ... Chinese owned// http://money.cnn.com/2010/05/06/news/international/china_america_full.fortune/index.htm?postversion=2010050709
13. Money can buy love // Foreign Policy. – 2010, July/August. – P.101.
14. Украина планирует увеличить инвестиции из Китая в 100 раз <http://rian.com.ua/politics/20100826/78487038.html>; В Україну прийдуть 4 млрд. дол. китайських інвестицій // Дзеркало тижня, № 32 (812) 4 — 10 вересня 2010 <http://www.dt.ua/1000/1600/70309/>